مكتب

١٩١٣ نچی سنه ١٣٣١ نچی سنه جمادی‌الاوّل ٢٦. آپریل ٢٠

٤ نچی صان. ایکی آطنه‌ده بر چغا طورغان تعلیم وتربیه ژورنالی. ١ نچی یل.

مكتب.

مقال باردر: «اورص بایسه صالا چیرکه‌و،
تاتار بایسه خاتون آصری، بولا خاتونی اوچه‌و، دورته‌و.

***

گوزه‌ل تفسیر قیلنسه بو مقالدن اشبودر مطلب:
اورص بایسه صالا چیرکه‌و، ولکن اوّلی مکتب.

ع. توقایف. («آلق» ژورنالندن).

قطعه.

حضرت پوشکین ولیرمونتف اگر بولسه قویاش،
آی کبی نورنی آلاردن اقتباس ایتکان بو باش.

***

بولمی پوشکین شعرینی هیچ خائنانه اوز ایتوب،
بولسه‌ده «الحم» اوقو اول ئور یاکا بر سوز ایتوب.

***

آوزن ات یابماس فقط اوینار غریب سازم مینم،
مقتبسلکده ژوکوڤسکی زور استاذم مینم.

قزان.

اوط، توتون، فابریك زاڤود برله همان قاینی قزان،
ایمگه‌توب، طاشلاب صاون، صاو اشچیلر صایلی قزان.

ع. توقایف. (صوڭغی شعرلرندن).

متوفى شاعر عبدالله توقايف.
۱۸۸۶—۱۹۱۳، آپریل ۲.

عبدالله توقايف‌نڭ ترجمهٔ حالينه دائر.

ملى شاعربز عبدالله توقايف‌نڭ بزنڭ آرابزدن وقتسز كيتووى، ملى ادبياتبزنى زور بر قوّت‌دن محروم ايتدكى كبى، خلقبزنڭ ايڭ برنچى مرتبه اولارق اوزينڭ اديب شاعرى ديوب تانوغان عبدالله افنديڭ، شخصن تانوغه، آنڭ كم ايديكن ياخشيلاب بلوب قالوغه‌ده بيك كوب ضرر ايتدى. عبدالله افندى اوز قلمى برله اوزينڭ ترجمهٔ حالن يازارغه كرشكان ايدى، شول خدمتينه مقدمه ياصاب „ايسمده قالغانلار“ نام بر رساله‌ده نشر ايتكان ايدى. لكن سرخاوى هم وقتسز كيلگان اجل عبدالله افندى‌گه بو خدمتن تمام ايته‌رگه ايرك بيرمه‌ديلر.

حاضرنده ملى مطبوعات وادبياتبز اوچون عبدالله افنديڭ ترجمهٔ حالن مفصل ره‌وشده انلاب چغارو بايتاق چيتن بولاچق‌در. ذاتا، شاعرنڭ اوز قلمى برله يازلوب قالغان „ايسمده قالغانلار“ نام رساله‌چك‌ده اوزينڭ طورموش وروحانى تربيه وترقيينه دائر بيك آز معلومات بيره‌در. كيله‌چك‌ده شاعرنڭ

ترجمهٔ حالن تیوشلیسنچه، قواعد فنیه‌گه موافق ایتوب یازار اوچون بو رساله‌چك كنه مطلقا جیتمه‌یه‌چك، بلکه شول بالالق دورن یازار اوچون‌ده ینه‌دن کوب تیکشرولر، وبیك کوب خدمتلر صرف ایته‌رگه لازم بولاچق‌در.

مونك اوچون‌ده ترجمهٔ حاللر یازارغه خصوصی استعدادی بولغان علمالار کیره‌ك بولغان شیکللی، کوب وقتلارده صرف ایته‌رگه تیوش بولاچقدر. حاضرگه ایسه، ملی مطبوعاتبزنك وظیفه‌سی قولغه توشکان معلومات وخبرلرنی جییو وشولارنی میدان مذاکره‌گه عرض ایتودن گنه عبارتدر.

„ایسمده قالغانلار“ نام رساله‌ده عبدالله افندی‌نك ترجمهٔ حالینه دائر نرسه‌لر تو به‌نده‌گی جزئی معلوماتلاردر، که اطرافلی ره‌وشچه ترجمهٔ حال یازار اوچون بولار برله‌گنه‌ده قناعتلنو هیچ ممکن توگلدر.

عبدالله توقایف، قزان آرتی یاغنده، (قزان اویه‌زی) قزاندن آلتمش چاقرم چاماسی ییرده‌گی «قوشلاوچ» آولنده ۱۸۸۶ نچی یلده دنیاغه کیلگان. آتاسی محمد عارف (ملا) آناسی ممدوده‌در.

محمدعارف ملا برنچی خاتونی وفات بولغاچ، اوچیلی قریه‌سینك زینت الله ملا قزی ممدوده‌گه نکاحلانغان. عبدالله توقایف شوشی زینت الله ملا قزی ممدوده آبزتایدن دنیاغه کیلگان.

عبدالله توقایف دنیاغه کیلوب، بیش آی قدر طورغاچ آتاسی محمدعارف ملا آز مدت آوروب وفات بولغان.

آتاسی اولگاچ، طول قالغان آناسی، عبداللهنی شول آولده‌غی شریفه اسملی فقیره قارچققه آصرارغه بیروب، اوزی صاصنا ملاسینه کیه‌وگه کیتکان.

بو وقتلرده ایندی عبداللهنك باباسی وئه‌بیسی‌ده وفات ایتکان بولغانلر.

عبدالله، شریفه قارچقده، قدرسزگنه عمر اوتکارگان، هم بر یل چامالری اوتکاچ صاصنا ملاسی بو یتیم بالانی آناسی یانینه آلدرغان.

عبدالله توقایف صاصناغه کوچکاچ، اوزاق طورمیچه، بردن بر اوز کشیسی، آناسی‌ده دنیادن کوچکان.

عبدالله توقایفنك آناسی وفات بولغاچ، عبدالله بو اویده آرتق بولغان، صاصنا ملاسی عبداللهنی اوچیلی‌گه، آنا یاغندن بولغان باباسینه قایتاروب ییبه‌رگان. عبدالله، بو باباسینه بارغانده اوگی ئه‌بی قولینه کرورگه طوغری کیلگان. بو عائله‌ده بالالار کوب بولغانلقدن، عبداللهغه اعتبار آز بولغان. بو عائله اچنده، ساجده اسملی بر قزغنه عبداللهنی جوواتا، ئه‌بیسندن یه‌شرتن‌گنه عبداللهنی سویه ایکان. بو عائله‌ده «ساجده آپا فرشته کوك کورینه ایدی» دیوب شاعر آنی صاغنوب یازادر.

عبداللهنك باباسی، ئوگی ئه‌بینك مصلحتی بله‌ن، آنی قزانغه کیتوچی بر یه‌مشیکگه بیروب آصرارغه بیرورگه ییبه‌رگان.

یه‌مشیك قزانغه آلوب کیلوب پچه‌ن بازارنده «آصرارغه بالا بیره‌م، کم آلا؟» دیوب عرض ایتکاچ یاکا بیسته‌ده طوروچی محمد ولی اسملی کشی آلوب کیتکان.

محمدولی طالچوکده صاتو ایتوچی، «آناسی» عزیزه که‌پوش اسملی طورغان بولغان. عبدالله ایکی یل چاماسی یاکا بیسته‌ده طوروب آنك بو آتا آناسی ایکیسی بر یولی آوروب

کیتکاچ، «اوز بز ئولسەك بو بالانی قالدرور کشی یوق» دیوب اوچیلی آولینه کیری قایتاروب ییبەرگانلر.

عبدالله اوچیلی‌گه قایتقانده، آنا یاغندن باباسی بلەن ئوگی ئەبیسی ایسەن بولغانلار. عبدالله قایتقاچ، آنی طاغن اوچیلی‌دن جیدی‌گنه چاقرملق قرلای آولینڭ سعدی اسملی کشی‌گه بالالقغه بیروب ییبارگانلر.

سعدی آبزیده طورغانده عبدالله قرلای ملاسی فتح‌الرحمن ملا خاتونینه قزلار بلەن برگه سبققه یورگان. عبد الله برنچی قشده شول قز بالالار بلەن برگه، الف، بِ، تی، ثی هم ایمان شرطی ایجگی اوقوب چقغان.

عبدالله قرلایده‌غی ایکنچی قشنده ایرلر مکتبینه بیرلگان، اول مونده هفتیك ایجگی، هفتیك سوره‌سی، بدوام، کیسك باش‌درسلر ینه ییتکاچ، اوزندن کچره‌گره‌کلرگه سبق اویره‌تو وظیفه‌سی‌ده آڭا یوکلەتوله باشلاغان.

عبد الله، سعدی آبزیده ایکی یل طوروب اوچنچی جه‌ینڭ آفتقلارینه ییتکاچ، آنی قرلای‌دن ینه قوشلاوچقه آلوب کیته‌لر.

جایق قالاسنڭ عبداللەنڭ آتاسی بلەن برطوغمه آپاسن آلغان جیزنه‌سی بار ایکان؛ شول جیزنه‌سی، عبداللەنی کوبدن بیرلی ازلەسەده، طابا آلماغان، آخرنڭ قرلای آولنده ایکانن ایشتوب آنی جایق قالاسینه اوزینڭ یانینه کیترورگه بدری اسملی کشیگه قوشوب ییبەرگان.

بدری آبزی عبداللەنی قوشلاوچقغه اوز اوبینه آلوب‌قایتقان‌هم‌کوز ییتوسببلی‌عبداللەنی جایق قالاسینه ییبەرمی، بر نیچه آیلار قوشلاوچده قالدرغان.

عبدالله بو قشنی قوشلاوچ مکتبنده قونوب اوقی باشلاغان؛ مونده نیلر اوقوغانن عبدالله افندی یازمی، تیك ملانڭ شاکردلارنی قیناوندن زارلانادر.

قش کونی آنی جایق قالاسینه آلوب کیته‌لر. یولده ینه قزانغه کیلوب پچەن بازارنده بر نومیرگه توشه‌لر.

عبدالله‌یولده، چاناچنده‌اون سیکزکون‌یوروگاچ، جایق‌قالاسینه‌جیزنه‌سینه‌باروب‌کره‌در.

عبدالله توقایف‌نڭ اورالسکی‌ده‌غی طورمشی.

I

عبدالله افندی‌نڭ اورالسکی‌ده اوتکارگان یللاری آنڭ معیشتنده، اوزینه بر دور تشکیل ایته‌در. بو دورنی تیکشرو وتفصیلی معلومات بیرو، شاعرنڭ ترجمهٔ حالن یازوچیلار بورچیدر.

مین اوزم اورالسکی‌ده آلتی جیدی سنه‌لر مدرسه‌ده اوتکاردکمدن، عبدالله افندی‌نڭ اورالسکی‌ده وقتنده‌غی معیشتندن بایتاق حاللرینی، اوز آوزندن ایشتوب یاخود اوز کوزم برله کوروب، بلەدر ایدم. چونکه اول وقتلار عبدالله افندی برله بر مدرسه‌ده بولماسام‌ده آنڭ برله بیك یاقن طانش ایدك.

لکن، بردن‌عبدالله افندی‌نڭ هم‌مینم‌اورالسکی مدرسه‌سندن چقغانبزغه جیدی یل

چاماسی وقت اوتدی، ایكنچی‌دن عبدالله افندی‌نڭ معیشتنده بولغان هر حال وهر واقعه‌سینه اعتبار ایته‌رگه تییوش بولغان زور بر شاعر بولاچغی اول وقتلارده معلوم توگل ایدی. اوچونچی‌دن مین اوزم، کوز آلدمدن اوتکان هر واقعه وهر حالگه آیروم بر اعتبار برله قاری آلمی ایدم. شونڭ اوچون‌ده عبدالله افندی حقنده مینم ایسمده قالغان معلومات بیك اطرافلی توگل، بلکه بر برسینه مناسبتی بولماغان جزئی، بر قدر خاطره‌لردن‌گنه عبارتدر.

شولای‌ده بولسه شول جزئی معلومات وخاطره‌لرمنی مطبوعات صحیفه‌لرینه چغاررغه جرأت ایتدم. چونکه بو یازغان نرسه‌لرم بر طرفدن شاعر بزنی ینه بر مرتبه ایسکه توشورو بولسه، ایکنچی جهتدن، کیله‌چکده آنڭ مفصل ترجمهٔ حالن یازوچیلارغه بلکه بر ماتیریال بولور دیوب ظن ایته‌من.

II

عبدالله افندی، بدری آبزی جایق‌شهرینه آلوب کیلگان کوندن قزانغه کیلگانچه، الحاصل بر بزوف‌قه قارالورغه وقت یتکانچه، «مدرسهٔ مطیعیه»ده تحصیل‌ده عمرن اوتکاردی. فقط ۱۹۰۶نچی یل‌نڭ آخرلرنده، اوکتابر چیسلاسنده مدرسه‌دن چغوب «قزان» مهمان‌خانه‌سنده ۱۰ آی‌لار چاماسی طوروب، ۱۹۰۷نچی سنه‌نڭ آخرلرنده کوز کونی قزانغه کیلدی.

توقایف، مدرسه‌ده طورغان وقتنده ۳ قلاصلی ناچالنی اوچیلشچه‌ده احمدشاه اسملی اوچیتلدن اوقوب اشقولنی تمام ایتدی.

شونیڭ ایتوب کیته‌رگه کیرك: عبدالله افندی توقایف گازیته‌لرده یازا باشلاغاچ، قارت اوچیتل آش مجلسلرنده عبدالله افندی‌نڭ اشقولده وقتنداغی زیره‌کلگی حقنده، خصوصا چیتللرنی بلوگه بیك استعدادلی ایدی دیب سویلی ایدی؛ عبدالله افندی‌گه اوچیتللك ایتکانلگی برله افتخار قیلغان صماق سویله‌ب قویا ایدی.

عبدالله افندی یه‌شره‌ك وقتنده کمدن اوقوغاندر، آنی اوزی برله بر مدرسه‌ده بولغان کشیلر بلسه‌لر کیره‌ك. اما سراج‌الدین اسملی قارت خلفه‌دن اوقوب یورگانن بلم هم اول خلفه‌نی عبدالله افندی بیك یاراتوب سویلی ایدی. صوڭغی وقتلرده عبدالله افندی عمومی‌درسکه داملا مطیع‌الله حضرتکه اوطرادر ایدی. عبدالله افندی مدرسه‌ده ایڭ عالم، ایڭ اوتکن زیره‌ك شاکردلردن حسابلانا ایدی. داملا مطیع‌الله حضرت مصرده اوقوغان بر عالم فاضل کشی بولغانلقدن، آلار مدرسه‌سنده، باشقه مدرسه‌لرده‌گی کبك واق‌تویه‌ك قصنقیلقلر بولمی ایدی. اول زمانلارده ایڭ حر مدرسه آلار مدرسه‌سی ایدی.

آلار مدرسه‌سنده «شرق روس» «ترجمان» وترك غزیته‌لری بولغان کبك، عرب غزیته‌لرندن «طرابلس»ده کیله ایدی.

احتمال بو غزیته‌لر مطیع‌الله حضرت‌نڭ اوزینه کیلگانلردر، لکن شاکردلرگه فائده‌له‌نورگه، اوقورغه حضرت طرفندن هیچ بر مانع بولمی طورغان ایدی.

غزیته‌لرنی ایڭ سویوب اوقوچی هم بعض بر اوقوچیلرنڭ آڭلامی طورغان سوزلرن آڭلاتوچی هیچ شیکسز عبدالله افندی ایدی.

عبدالله افندی مدرسه‌ده وقت غایت فقیرلك

برله عمر کیچردی. آنڭ بار کیله طورغان داخودلری، قش کونی اوچ بالا اوقوتودن، جه‌ی کونی حضرتنڭ میتریکه کنیگه‌لرن یازوب آلغان بر ایکی صوم آقچه‌دن عبارت ایدی. خیر ایندی، قارتراق شاکردلرنی روسچه‌ده اوقو-تقالی ایدی شیکللی.

فقط بعض بر یللارنی گوریف دن آزغنه قرداش تیوشلی – ملامی یا بر بای سوداگردن‌می کیوملکلر، بعضا آزراق آقچه‌ده کیله ایدی شیکللی. عبدالله افندی باشقه شاکردلر کبك قرغز اچینه ملا بولوب چقماغانلقدن، جه‌ی کونلرنده صوقر صوفی‌لار هم بدل حج برله یوروچی خلفه‌لر هم بعض بر یللارنی استامبول‌ده اوقوغان شاکردلر، بره‌ر-ایکیشه‌ر آی طوروب عبدالله افندیگه ایبده‌ش بولالار ایدی. بعض بر یللارنی قرغز اچندن قوولغان قزان شاکرد-لریده بواغالی ایدی.

توقایف نڭ ایڭ حضور اونکارگان وقتی جه‌ی کونی بولا ایدی.

جه‌ی کونلرنده، مدرسه کورشیسنده‌گی «ساعتچی کمالی آبزی» نڭ کیمه‌سی برله چاغان صوونڈن «روشچه» غه حضورغه چغوب، شونده چایلر اچوب، بالق طوتوب کوب کونلرن اونکاره ایدی. مدرسه‌یورطنده مالایلار برله قوزنا اویناغانیده کورنه ایدی.

III

١٩٠٢ — ١٩٠٣ نچی یللارده عبدالله توقایف‌لار مدرسه‌سینه استامبول‌ده اوقوغان بر شاکرد کیله. اول شاکرد جه‌ی کونی کیلو سببلی، آلار جه‌ی بوینه عبدالله افندی برله‌برگه‌طورالار. عبدالله افندی‌نڭ سویله‌وینه قاراغانده، اول شاکرد اوزی شاعرده بولغان، عبدالله افندی برله آلار بر برسینه طبعاطوغری کیلوب، بر برسن بیك یاراتوشوب طورغانلار. عبدالله افندی‌نڭ نقلینه کوره اول شاکرد برله آلار جه‌ی بوینه آچلی طوقلی طورغانلار؛ اول شاکردنڭ توزملیلگی، اخلاقلیلغی، گوزه‌ل تربیه‌سی عبدالله افندی‌گه بیك قاتی تأثیر ایتکان. شونڭ اوچون مدرسه بابندن سوز چقسه، عبدالله افندی مدرسه‌ده ایڭ ماتور خاطره‌گه شول شاکردنی سویلی ایدی. شول شاکرد برله آلار جه‌ی بویی برگه جرلاب، برگه یوروب، آچ بولسه‌لارده راحت حضور اونکارگانلر. عبدالله افندی‌نڭ ایڭ ماتور جه‌یی شول تورك شاکردی برله اونکان. اول شاکردنڭ شعرلرندن بعضیلارینی عبدالله افندی ١٩٠٧ نچی یللارده میکا اورالسکی‌ده وقت‌ده اوقوغانده ایدی، لکن تأسف، که بر سوزی بولسون خاطرمده قالماغان.

اول شاکرد مدرسهٔ مطبعیه‌ده بر قش‌نی‌ده اونکارگان، لکن آنی باشقه شاکردلر برده یاراتماغانلار، اولده عبدالله افندی کبك التفات ایتمی طورغانراق شاکرد بولغان. عبدالله افندی بو تورك شاکردینڭ تربیه‌سز قارت شاکردلردن شاقتی جبر کورگانلکینی سویلی ایدی. شول شاکرد برله طورغان زمانلارده عبدالله افندی تورك رومانلاری، روس ادبیاتندن لیرمونتف، هم پوشکین‌نڭ اثرلرن بیك یاراتوب اوقی ایدی. مین آلار مدرسه-سینه بارغان وقتده، روس کتابلرندن ایکی قالون کنیگه کوره ایدم، اول لیرمونتف‌نڭ هم پوشکین‌نڭ مجموعهٔ آثاری ایکان؛ مین مونی صوگندانغنه بلدم.

توقایف مدرسه‌ده وقتده روس شعرلرن قچقروب جرلاب یورگانی ئلده قولاغمدن کیتمی.

IV

توقایف باشقه شاکردلر کبك افطارلارغه، آشقه — یورمی ایدی؛ بارسه‌ده، بیك مخصوص کشیلرگه گنه — یلینه بر ایکی اوچ ییردن آرتق آشده بولمی ایدی.

جنازه‌غه — توقایف اوزینك ئه‌یتووی بوینچه، عمرنده باری برگنه مرتبه بارغان. شونك اوچون باشقه شاکردلرگه کیله طورغان داخودلار توقایفقه کیلمی ایدی.

مدرسه‌ده‌گی قارتراق شاکردلر توقایفنی، اوزلری برله برگه آشقه هم حملگه یورمه‌گانلگی اوچون، متکبر (غوردی) دیوب سویلیلر ایدی؛ لکن موندی سوزلرنی چارشاو آرتنده‌غنه، توقایفقه ایشتدرمیچه گنه ئه‌یته‌لر هم اوز آرا کولوشوب آنك غیبتن صاتالار ایدی. توقایفنك اوز آلدنده آکار سوز ئه‌یتورگه جرئت ایتمیلر ایدی. چونکه توقایف یلینه برگنه مرتبه آلار حقنده بر ئه‌چیره‌ك سوز ئه‌یتسه، شونك ئه‌رتووون تگی قارت شاکردلر یل بوینه اونوتا آلمی طورغانلار ایدی. شونلقدن آلار هر قایوسی طشدنغنه بولسه‌ده توقایفغه دوست بولوب کورنورگه یاقنلاشورغه طرشالار ایدی.

آطنه کیچه‌لرده، باشقه چارشاو اچلرنده مناظره قیلشولار بولسه، توقایف چارشاوی اچنده، آلتی-جیدی شاکرد اوز آرا آقچه جیوشوب مجلس یاصاب، تون بوبینه محمدیه اوقوب هم محمدیه کوینه تاتار جرلارن بیك ماتور ایتوب جرلاب اوطورالار ایدی.

مین اوزمده آلار مدرسه‌سینه آطنه کیچلرنی طوغری کیتروب بارورغه طرشا ایدم.

توقایف مدرسه‌ده وقتده آزغنه نرسه‌گه خفالانغان کبك، یوقغنه نرسه‌گه‌ده بیك شادلانادر ایدی. مثلا، بر وقتنی توقایفلار مدرسه‌سینه باردم، مین کیلگان‌ده قرغزلار برله نوغایلر یاقلاشوب کوره‌شه‌لر ایدی؛ بر قالونغنه قرغز بتون نوغایلارنی یغوب بترگان ایدی. شونده توقایف بو واقعه‌گه، ایك یاقن دوستی اولگان کشینی قایغرتقان کبك، قایغرتوب آبدراب طورا ایدی. توقایف مینی کورو برله، نیشلرگه بلمیچه قارشومه کیلوب، مینم قولمدن طوتوب: اورن علی! (قالون قرغزنك اسمی) «مناو جکت منان کوره‌سوب قاراساکچی» دیوب آنی چاقردی. اورن علی بیك هوالانوبقنه «قانه» دیوب، مینم برله کوره‌شورگه طوتندی. بختکه قارشی تگی قرغزنی مین قاتی جماعت سه‌کیسندن ئه‌چیلکه‌کده قدر ارغتوب ییبه‌ردم، طازا قرغز بیك ماتور توشدی

توقایفنك شونده‌غی کبی شادلانغانن عمرمده ایکنچی مرتبه کورمادم. توقایف شول وقتدوق، طومانلیغنه بولسه‌ده، تاتارلرنك غلبه‌سون تلی ایدی.

V

۱۹۰۵ نچی یلنك آخرلرنده «فکر» غزیته‌سی چغا باشلاغاچ عبدالله افندی «فکر» مطبعه‌سنده بیشه‌ر صوم وظیفه آلوب ایکی آی نابورشیك بولوب خدمت ایتدی.

نابورشیك وقتنده بعض بر نرسه‌لرنی اوزلکندن توزه‌ته باشلاغاچ کامل افندی آکار ۱۰ صوم ژالونیه بیروب مصحح ایتوب قویدی.

مصحح بولوب طورغان وقتنك «فکر» گه شعرلر هم مقاله‌لر یازا باشلادی. توقایف‌نك ایك برنچی باصلغان شعری «موژیك یوقوسی» بولدی. آڭا قدرلی مدرسه‌ده وقتده ملالار، مؤذنلر حقنده بر شعر یازغان ایدی، لکن آنی نی سببدندر باصترمادی.

توقایف «فکر» غزیته‌سنده بر نیچه آیلر شول ١٠ صومغه خدمت ایتدی. اول شول ١٠ صوم ژالونیه برله مدرسه‌ده بیك ایرکن طورا ایدی.

١٩٠٦ نچی یل‌نك قشنده بر وقت مین توقایف‌لار مدرسه‌سینه بارغان ایدم، اتفاق آلارنك مجلسلرینه طوغری کیلدم.

بز جیدی کشی اکرنلاب کنه حضورلاب محمدیه‌جرلاب تون‌بوینچه اوطوردق. شونده بیك کوب سوزلر بولوب، بز (توقایف، مین هم سراج‌الدین بیلوکف دیگان بر شاکرد) اوچەو مدرسه‌دن چغارغه، مین اوزم ایکنچی مدرسه‌ده بولسامده، بر نومیرغه، برگه طورورغه اویلاب بر کوننی ایزڤوزچیککه تویه‌نوب «قزان» مهمان‌خانه‌سی‌دیگان نومیرگه کیلوب توشدك. سراج‌الدین دیگان ایپتشبز «پاریکماخیرسکی» آچماقچی بولوب چققان ایدی هم بر بیك یاخشی بریتواسی‌ده بار ایدی، لکن بختینه قارشی آڭار شول کوندوك اورن طابلمدی؛ اول شول نومیرگه کانتورشیك بولوب کردی. شونك اوچون بز عبدالله افندی برله ٧ نچی نومیرگه‌نی ١٥ صومغه کردك. بو وقت عبدالله افندی فکرده خدمت ایته ایدی، مینم مدرسه‌ده قاریلقدن کیلگان بر نیچه یوز صوم آقچه‌م، بزنك ایکبزگه ایبول چیسلاسینه قدرده جیتمه‌دی. عبدالله افندی‌نك ژالونیه‌سن، «نخرگه» نام شعرن یازغاچ، کامل افندی ٢٠ صوم یاصاغان ایدی هم بر ایکی آی ٢٠ صومدن ژالونیه آلدی. لکن فکر غزیته‌سی طوقتالوب قالو سببلی اول وظیفه کیسلدی. کامل افندی، مطبعه‌سن مرتضی عبیداللین‌لرگه صاتدی. عبیداللینلر، غزیته چغارابز دیب یورسه‌لرده، توقایفنی آلدالابقنه یورگانلر. شوندن صوڭ توقایف «مطبعه برله اویناغان بر بایغه» نام شعرینی عبیداللین‌گه خطابا یازدی.

شولای ایتوب یازغه طابا، بزنك ایکبزنك‌ده آقچه طاقرایدی. قای چیسلالرده ایکانلگی خاطرمده یوق، قزاندن، شرف‌لردن توقایفقه بر مکتوب کیلدی. آلار توقایف‌نك شوڭا قدر «فکر» ده «العصر الجدید» ده باصلغان شعرلرن مجموعه‌ره‌وشنده باصدررغه صوراب اوصلاڤیه‌لار یازوب یبه‌رگانلر. خاطرمده قالغان درست بولسه، شرفلر ٣٠ صومغه توقایف‌نك „فکر“ هم «العصر الجدید» ده باصلغان شعرلرن، نشر ایتو پراڤاسی عمر بوینه اوزلرنده قالدرورغه یاصاب، صاتوب آلدیلار. توقایف باصلغان شعرنی نیگه آلالر، آندن نی فائده چقا، دیوب شرفلرنی بر طرفدن قزغانغان کبك، ایکنچی یاقدن، اوطرتدم بیت، دیوب میڭا کولوب سویله‌گان ایدی. مین‌ده بیك اخلاص برله، توقایف‌نك تمام تگیلرنی آلداغانینه اشاندم.

شول وقتلرده «وقت» اداره‌سندن‌ده توقایفنی دعوت قیلوب بر مکتوب کیلدی؛ آڭار نی دیوب جواب بیرگاندر، خاطرمده قالماغان.

توقایف شول قشنی دورت آی چاماسی

صول پارتیه لرغه اخلاص قویوب یوردی، وشونك تأثیری ایله یازلغان، صولراق روحده بولغان بر نیچه شعری طاوش غزیته‌سنده باصلدی.

کامل المطیعی نك کتاب مغازینی یابلغاچ، مین کتابلارن آلوب «قزان» نومیرلارنده طوروب صاتادر ایدم. طابش عبدالله افندی ایله اورتاق ایدی. البته کتاب صاتار اوچون رازریشینیه فلانم یوق ایدی هم آنك کیره‌ك ایکاننده بلمیدر ایدم. بر آز وقت صاتو ایتکاچ، رازریشینیه‌م بولماغان اوچون پالیتسیه کتابلرمنی آلوب کیتدی، اوزمنی بر کیچ چاستده قوندردیلار. شوندن صوك توقایف، پارتیا کشیلری برله آرانی تمام اوزدی، ایکیبزده توبه ایتدك.

عبدالله افندی شول وقتده‌وق قزان‌نی بیك یاراتوب سویلی ایدی. قزانغه کیلورگه بیك تلی ایدی. قایسی وقتلارده بولمه‌بزده چای یانینه قارا قارشی اوطوروب قزان‌نی، آنده‌غی معلوم‌ره‌ك کشیلرنی سویلی وقزانغه باروب طورورغه تورلی اوی وفرضلر قیلوب تونلر کیچره طورغان ایدك. عبدالله افندی قزانده براش قیلا آلاچاغینه، اوزینك شاعرلگینکده آنده طانولاچاغینه اوشانادر ایدی.

عبدالله افندی‌نك شاعرلگی حقنده سوز چقغانده شونیده ایتوب کیته‌رگه تیوش، که اول اوزینك شاعرلگینه اورالسکی‌ده وقتده اوق اوشانا، باشقه کشیلرنك شعرلرن یاراتمی، آلارنی اوقوب وزنندن، یا عباره‌سندن کوله‌در ایدی. تیك سعید رمییف‌نك شعرلرنگنه یاراتادر ایدی. «قزان» نومیرنده طورغانده بولمه‌بزده چای یانده ایده‌ن بوینه یوری – یوری شعر یازا، صوکره میکا اوقیدر ایدی. مینده بیك اخلاص برله طکلی هم کوکلمه بیك اوخشاغانلارن بیکلبده آلادر ایدم.

بر وقت قش کونی قزان مهمانخانه‌سنده روسلرنك نیندیدر بر ۋیچرلاری بولدی، شول ۋیچرده توقایف بر حکیم‌جان اسملی ایبلشبزنی خیرچی کیوملری کیوندروب، اوزی شوکار خطابا «تله‌نچی» نام شعرن اوقودی، خلق بیك یاراتدی. لکن تگی ایبداشبزنی بره‌ر آیغه قدر خیرچی دیوب مسقللاب یوردیلر.

شولوق قشنی کامل افندی، توقایف، مین هم طاغی بر نیچه یگت‌لر اسپیکتا کل قویارغه اویلادق هم نار ودنی دومده اوچ دورت کون ریپیتیتسیه‌ده یاصادق. عبدالله افندی «عشق بلاسنده» عبد الصمد خلفه‌رولن آلغان ایدی. مینی بر خاتون یاصاغانلار ایدی. خاطرمده قالماغان، نی سببدندر اوینی آلمیچه قالدق.

یاز بولا باشلاغاچ عبدالله افندی پریز وفقه‌قایتوررغه اویلی باشلادی. آنك قایتورغه آقچه‌سی یوق ایدی. آکا آتاسنده‌نمی، بلمیم کمدندر ۱۰۰ صوملر چاماسی میراث قالغان ایکان، شونی بر پیسر برله خلاپاتات ایتوب، قزانغه کیلور آلدندن آلوب شول آقچه برله اوزینك سویگان قزانینه کیلدی.

۱۹۰۶ نچی یل اییول چیسلاسنده مین آناردن آیرلوب مکارجه‌گه کیتدم.

ع. کاریف.

مقاله‌نك یازوچیسندن خصوصی رخصتسز کوچرو. تقلید ممنوعدر.

توقایف‌نڭ عبدالله افندی کاریيفکه یازغان مکتوبی. (١)

عبدالله قاریغه. ع. توقایفدن.

حرمتلو آرقاداش عبدالله خیراللین جنابلری!

٣٠ دیکابر ١٩٠٧.

سزنی ایکٔ ئلك عید سعید ایله تبریك ایته‌م. (آخری کونلری بولسه‌ده) ٣٠ نچی دیکابر تاریخلی مکتوبگزنی آلمغله ممنون بولدم. بیچاره، قارانغی‌ده قالغان اورالسق مسلمانلرینه شاقطی‌ضیاصاچمقچی ایکانسز. اشلرگزده پارلاق صورتده موفق بولووگزنی تلیم.

بوسنه عجب بولدی: سزده همان بر توسلی قارانغی ویه‌مسز بولغان ات او یاسندن چغوب قویاش کوردگز؛ دنیا گیزدگز؛ مینده منه قزان‌نی وطوغان جیرم بولغان قزان آرتی آوللرن کورب کوب عبرتلر وحسیاتلر آلدم. مین حاضر قزانده ایندی، اورالسکی‌ده وقت شونی سویلی سویلی آوز صولرم کیبوب بتدگی وشونده بارو حقنده شعرلر یازدقم قزانده ایندی!

(عینا).

الحمد لله! مونده کوکٔللی. دوست ایش، ضیالیلر کوب، سویله‌شه‌بز، کولوشه‌بز، اوقیبز، تعاطئ افکارده بولنه‌بز. قزق صوکٔ. شولایده قزانغه کیلگاچ قاتی‌قاتی‌غنه‌خسته‌له‌نوب آلدم. آخری هواسی کیلشمه‌دی. اوزم تله‌بکنه „الاصلاح“غه خدمت ایته‌م. ژالونیه باشقه جیردن آلام. اییو، اورالسکی‌ده بر نیچه صبی بالالر طرفندن نادان وجاهلانه چغارلغان „یاکی‌طورمش“ مونك کیلوب طورا. مرحوملر! دیمده قویام.

ع. توقایف.

---

(١) بو خط آرتیست عبدالله افندی کاریيفکه اورالسکی شهرینه یازلغان. عبدالله افندی کاریيف‌نڭ چن فامیلیاسی «خیراللین» بولوب اول وقت کاریيف فامیلیاسن آلماغان بولغان. عبدالله افندی قرآن حافظ قاری بولدغندن آ کٔار عبدالله قاری دیوب یوریلر ایکان. صوکٔره، آرتیست بولغاچ، عبدالله افندی شول قاری‌لقبندن استفاده ایتوب اوزینه تیاترده یورتوراوچون «کاریيف» فامیلیاسن آلغان.

عبدالله افندی توقایف‌نڭ آورووی

مرحوم شاعربز عبدالله افندی توقایفنی دنیانی طاشلارغه مجبور ایتکان آورو، یاکٔا بر آورو توگل، بو آورو آنارده بر نیچه یللاردن بیرلی سیزیله ایدی.

مرحومنکٔ ١١ نچی سنه‌جه‌ی باشنده استرخانغه سیاحتی وشولوق یلنکٔ قشنده آولغه قایتوب بر نیچه آیلار استراحت ایتووی، ١٢ نچی یل جه‌ینی ترویسکی یاغنده قمزده اوزدرووی، بارده شول آورو تأثیری وشول آورووینی آز بولسه‌ده جیکٔلله‌شدرو ودوالاو قصدی ایله اشله‌گان اشلری ایدی. دیمك بو آورو آنی موندن بر نیچه یللار ئلگوك

اوزینڭ طرناغینه ئله کدرگان وآنی یاخشوق قافشاتقان ایدی. حتی اوتکان ۱۲ نچی یلنڭ کوزنده دوقترلار آنڭ حالی امیدسز ایدکینی ایتکان بولغانلار. (۱)

فقط اول تەن کشیسی توگل، روح اییەسی ایدی؛ آنڭ قاشنده جسمانی آورو، آورو توگل، اول آگار التفات ایتمی، اول فقط روح صاولغینه، وجدان صافلغینەغنه اهمیت بیره ایدی. اول:

«کیرەك چرسون، کیرەك طوزسون نی اول تەن، چدامسز بر کییوم اول جاننی ئورتکەن»

جرینی جرلی ایدی. شونڭ اوچون اول اوزینڭ آورووینی دوالاوغەدە زور اهمیت بیرمی ایدی، اول اعضابدنیەسینڭ کوندن کون ضعیفلەشه بارووینی التفاتغەدە آلمی، همان طرشه، همان یازا، اوزینڭ روحانی قوّتی ایله قاراکوچ که قارشی صوغشوونی دوام ایته ایدی.

اول ئولەرگه ایکی کون قالغاچقنه اوزینڭ ایڭ قوّتلی قورالی بولغان قلمن قولندن طاشلارغه مجبور بولدی؛ اول شونده قدر روحانی صوغشنده دوام ایتدی، جسمانی ضعیفلەنوینی اعتبارغه آلمادی.

لکن، اول نی قدر طارتوشسه ونی قدر اهمیت بیرمەسکه طرشسەده طبیعت اوزینکن اشلی کیلدی، اول آنی کوندن کون صندره وضعیفلەشدره باردی.

عاقبت صوڭغی وقتلرده آنڭ قویاش اداره‌سینه کروب آغر خدمتلر التزام ایتەرگه مجبور

(۱) دوقتر لوریا «مین اوتکان کوز علم‌الدین شرف که بو ترلماس، آورووی اوشانچسز، تیزدن ئولەر دیوب ایتکان ایدم» دیه سویلەدی.

بولووی واوزینڭ باصیلاچق مجموعه آثارینی تیز وقت اچندە ترتیبکه صالو کبك آغر خدمتلر (۲) آنی باصدیلار، اول تمام حالسز قالدی. یوقوسزلق، طنچسزلق، پیدا بولوب آنی بیك تارلاندرا باشلادی. شوندن صوڭ اول بعض برەولرنڭ کیڭاشی ایله، دوالانور اوچون، قرمغه بارو فکرینه توشوب ۲۲نچی فیڤرالده کیتەرگه قرار بیرگان ایدی. فقط یاقن ایبدەشلری، قرمغه بارونی بر قدر هوالار توزەلگانچه قالدروب طوروب، آنده بارغانچه بر شفاخانەگه کروب بر قدر حال جیبارغه کیڭاش بیردیلر. اول اوزینه شونی مصلحت طابوب، اوز صایلاوی بوینچه ۲۶نچی فیڤرالده، آیغه ۱۵۰ صوم حق ایله قزانده کلەچکین شفاخانەسینه قویلدی.

مرحومنڭ یانینه شفاخانەگه هر وقت باروب یوروچیلرنڭ برسی بولدیغمدن بارغاچوق عادتدەگیچه «حالڭز نیچك؟» دیوب صوری طورغان ایدم. موڭار قارشی: «حالم یاخشی، تیك مونه قوّتکنه آزراق، بر آز حالم بولسه چغار ایدم، میڭا بیت کوب قوّنده کیرەکمی، مونه شول جیگلەیگان تەنمنی بلغار باسقچندن کوتاروب منەرلك بولسه یتە» دیوب جواب بیره ایدی.

صوڭغیرەق کونلرده — تەرەزەلەرگه قویاش توشه باشلاغاچ، کوڭلی همان طشقه طارتا ایدی. «ایندی هوالار یاخشیرا، جلوتا توشسه آط ایله چغوب یورور ایدم» دی طورغان ایدی.

۲ مرحوم بالنیتسەغه کرور آلدندن بر کون ئلك «ایکی اوچ تون یوقلامایچه مجموعهٔ آثارمنی ترتیبکه صالدم، شول مینی بتونلەی اشدن چغاردی» دیوب اوزی سویلەگان ایدی.

شفاخانه‌ده آخر کونلرگه قدر قزانده چغا طورغان تاتار مطبوعاتینی اوقی کیلدی. بارغانک هر وقت مطبوعات حقنده سوز آچا وتورلی ملاحظه‌لرده بولونا ایدی؛ روس گازیته‌لرینک مطالعه ایتکالی ایدی. فقط صوڭغه طابا، کوزم آری، یاتوب قارشی طوتوب اوقوغانـده قوللارم طالا دیوب زارلانا باشلادی.

شفاخانه‌گه حالینی بلورگه بارونی بیك یاراتا ایدی، بارغان وقتده یاتقان بولسه طو-روب اوطورا ویانننده‌غی کشی کیتکانچه اوطو-روب سویله‌شه ایدی. بعضا صاو وقتنک‌غی دوستلارینك شفاخانه‌گه کرگاچ کیلماولرندن زارلانغان توسلی اوتکن سوزلر ایتوب قویا ایـدی.

صوڭغی کونلرگه قدر آشاو اچووننده برده آلماشنو بولمادی، بخشی آشی هم اچه ایدی.

تیمپیراتوراسی ٣٨ ایله ٣٨ ½ آرالارنده، پولس ١٠٠ — ١٠٥ تیره‌لرنده یوری ایدی. مرحومنك بـو حالی ٣١ نچی مارتقه قـدر صوزیلوب کیلدی. فقط ٣١ نچی مـارت کیچ ساعت ٥ دن حالنده زور بـر اوزگارش کورلدی؛ بردن آورایوب، آشاو اچودن ویوقلاودن تمام دیورلك کیسلدی. شو-ندن صوڭ اوزینك حیاتندن امید اوزگانلکینی آڭلاتا، حالینی بلورگه کیلوچیلر ایله بحیللشه آز سویله‌شه، وصوراغان سؤاللرگه‌ده بر سوز یاخود باش اشاره‌سی ایله گنه جواب بیره باشلادی.

١ نچی آپریل ایرته ساعت ١١ ده باروب حالـگز نیچك دیوب صوراومه «اجل» دیوب برگنه سوز ایله جواب بیردیک، بر آزدن صوڭ «حالم آور، بولای بولسه اوچ کوندن آرتق چدی آلمام» دیدی. شولوق کونک دوقترده «آورو-نك حالی ناچار، اوزاق طورسه اوچ کون طورور، آلایغه‌ده بارماس، سز ایندی آنی طاشلاماڭز، دوستلاری جیولشوب بر ترتیب ایله هر وقت برڭز یانـنده بولـڭز» دیه تنبیه ایتدی. شوندن صوڭ چیره‌تله‌شوب یانـنـده طورولا باشلادی.

١ نچی آپریل اویله‌دن صوڭ ساعت ٣ ده «عبدالله افندی حالـڭزنی اوزڭزده ناچار دیسز هم شولای کورنه‌ده، موندی وقتک رسم آلدروب قالو عادت بار، بو نرسه سلامتله‌نسه‌ڭز اوزڭز اوچون، تقدیر بیتوب ئولسه‌ڭز دوستلرڭز اوچون بر یادکار بولور ایدی» دیه رسمینی آلدرورغه رخصت صورادم. موڭار قارشی بر قدر حال آلغاچ آلدرساق، نیچك بولور ایکان برده حالم یوق بیت دیسه‌ده مین سز شول اورنڭزدن قوزغالماسسز، سزگه مشقتی بولماس دیگاچ رخصت ایتدی. فوتوغراف چاقرتوب اوطورغان هم یاتقان کوینچه رسملری چغارتلدی.

٢ نچی آپریلـگه قارشی تونده حالی بر قدر یاخشیلاندی؛ قصقه، قصقه اوزلوب، اوزلوب بولسه‌ده یوقلادی. اوزیده بو کون بر قدر یوقلی آلدم، کیفم یاریسی دیب سویله‌دی. ایرته ایله چای اچه‌رگه اوطورغاچ برگه اچیك دیوب بزگه (کیچ لرده یانندطورونی احمد افندی اورمانچییف ایله ایکاو التزام ایتکان ایدك) چای صورارغه قوشدی و بر قدر سوزلر سویله-شوب چای اچدك، چایدن صوڭ، بز کیته بز دیگاچ «کیچکه طاغی کیلسه‌ڭز بیك یاخشی بولور ایدی، بو کون اوڭغای بولدی» دیوب صاواقلا-شوب قالدی. فقط شول کوننی کیچ ساعت

۸¼ ده دنیادن اوتدی. بز بارغانده عبدالله افندی‌نڭ روحی یاڭاغنه آشقان، آنڭ جلی تەنی قاراوات بوینچه صوزلوب یاتا ایدی. رحمه‌الله رحمة واسعة.

قزانده ٤ نچی آپریل.

ایکنچی آپریل کونی بزنی، بتون تاتار ملتی اوچون برگنه بولغان، بیوك شاعر بزنڭ روحندن آیورغان ایدی.

دورتنچی آپریل بزنی آنڭ صالقون تەنندن آیورا، یاوز تقدیر بزنڭ یاشلی کوزلر بز ایله آنڭ جانسز، حرکتسز جسدینه قاراب یغلاو بزنی کوبسنه، اول بزدن شونیده قزغانا، اول آنی بو کون بزنڭ آرابزدن آلوب قارانغی صالقون قبرگه کرته، اول بو کون کومولە، بزدن مەنگوگه آیوریلا، قالون اوچسز قریسز بر پەرده ایله آیوریلا ایدی.

بو آیورلو، بو صوڭ مرتبه وداعلاشو طویغوسی هرکمگه تأثیر ایتکان، هر کمنڭ یورەگنده بولغان آچی قایغوسی یوزینه چقغان، اول کون چقغان گازیته صحیفه‌لری قایغولی مقاله‌لر، قارا - ماتم رامکه‌لاری اچینه یازلغان مؤثر سوزلر ایله طولغان، صباح، معارف، عصر، یول کتبخانه‌لری یابق، آلارنڭ ایشکلرینه « بو کون شاعر عبدالله افندی توقایفنی کومو مناسبتی ایله کتبخانه بتون کون یابق » دیه پلاکاتلار یابشدرلغان، تەرەزەلرینه قارا رامکه اچنده عبدالله افندی‌نڭ ماتم رسملری قویلغان. گازیته وژورنال اداره‌لریده ایرتەدەنوك یابق، آلارده اشلەمی.

عبدالله افندی‌نڭ جنازەسی اویلەدن صوڭ ساعت برده کلەچکین شفاخانه‌سندن چغاچقی بتون شهر خلقینه طارالوب ئلگورگان، هر کم دیورالك آنڭ ایله صوڭ مرتبه وداعلاشوب قالورغه حاضر لەنه، بوش یوش ساعتن قاراب وقت کوته.

ساعت ۱۰ بیته هر طرفدن خلق کلەچکین شفاخانه‌سینه آغلا باشلی، مدرسه شاکردلری دورکم، دورکم اورام طوتوروب، قایغولی قیافتده وقار ایله‌گنه کیله باشلیلار. اوزاقده اوتمی اورام خلق ایله طولا. اوقوچی یاشلار، ضیالیلار، قارتلار، یاشلر، طوتاش وخانملر، روس تاتار هر ملتدن دیورلك خلق یابریلوب آلا.

بو وقتده ایندی عبدالله افندی جوولوب کفنلەنگان، تیره یاغینه تزلگان چەچەکلرگه کوملوب، اوزینه مخصوص اسکامیه‌ده یاتا.

مونه، کتبخانه‌لر، گازیته وژورنال اداره‌لری، دوست وآرقاداشلاری، اسطودینتلار، اورتا مکتب طلبه‌لری، سیار طروپپا آرتیستلری، شرق قلوبی وباشقه‌لار طرفندن عبدالله افندی‌گه صوڭغی بوله‌کلری ایتوب حاضرلەنگان چەچەکلر کیله باشلی. هر قایوسی چەچەکلرگه یفەك لینتەلر بەیلەب، اوزلرینڭ عبدالله افندی‌گه ئەیتوب قالاچق صوڭغی سوزلرینی یازغانلار. اوزاق اوتمی عبدالله افندی‌نڭ یوزیگنه آچق قالا، بتون گەودەسی

اوستینه قات قات چه‌چه‌کلر اویله.

جییولـغان خلقدن عبدالله افندینی کوروب قالورغه تله‌وچیلرگه کروب کوروب چغارغه رخصت بیریله.

خلق، برسی آرتندن برسی کره، عبدالله افندی ایله وداعلاشوب، آور صولاب چغوب کیته. عبدالله افندی چه‌چه‌ك اچنده کوٗلـگان قیافتده، اوزینه مخصوص بولغان بر علویت ایله یاتا، اول گویه دنیادن کیتووینه برده قایغورمی، اول آنی کوٗلوبکنه قارشی آلا توسلی طویوله.

خلق چغوب بته، شول اورنده عبدالله افندینك یوزی آچق حالده آخرغی رسمی، صوکٌغی یادکاری آلونا. بر نیچه حضرت واوزینه یاقن طورغان آرقاداشلاری طرفندن تسبیح تهلیل اوقولا. اورامده‌غی خلق دورت کوز ایله جنازه چقغاننی کوته. عاقبت ساعت ١ ١/٢ ده عبدالله افندی تابوتغه صالونا، تابوت اوستینه آق یفه‌ك لینته‌غه اوزینك شعرلرندن:

قایت ای نفس مطمئنه‌م بار یونه‌ل کیت نکٌرکٌه،
بیردك آرقاکٌنی موکٌارچه، ایندی بیر بیت امرنه!

مصراعسی یازلغان، قری یی اوقالانغان، قاراختفه یابولا. صوکٌره لینته‌لی چه‌چه‌کلر توزیله، تابوت بتونله‌ی چه‌چه‌ك ایله کوموله، اول تابوت توکٌل، گویه زور چه‌چه‌ك بوکیتی بولوب قالا.

شفا خانه ایشك آلدنده، جنازه یردن کوتارلگاچ، طاغی بر مرتبه رسمی چغارتیلا. عاقبت جنازه اورامغه چغـا، خلق، شلت ایتمی، طن، آلارنی جنازه‌نك، عبدالله افندینك مهابتی باصا، جنازه اوزغانچه بر کمده باصقان اورنندن قوزغالمی. جنازه چقغا چده اوکٌغه کیتوب پرالومنی اورام (قزاننك ایك زور اوراملارندن برسی) غه چغا، عبدالله افندینك شأنینه لایق بر وقار ومهابتلك ایله، پرالومنی اورام بوینچه بارا؛ جنازه آرتندن ایه‌رگان خلق جنازه‌دن ٢-٣ صاژین آرتدن بارا، هیچ کم آلغه چقمی، بر کمده آکٌار جرأت ایته آلمی. فقط کومو کامیسیه‌سی اعضالارندن بولغان ترتیب صاقلار اوچون قویلغان ذاتلرغنه خلق آلدندن، جنازه یاننده بارالار. اورامنك ایکی طوروتۋاری ویول اوستنده‌گی یورت وکیبتلرنك ته‌ره‌زه‌لری خلق ایله طولی، مسلمان بولغان کیبیت خادملری برسیده قالماینچه اورامغه چققان، آلار، مراسمگه قاتناشا آلماولاری اوچون اوزلرینی بختسز صانیلار وشونده قاتناشوب بردن بر شاعر بزنی اوزاتا بارورغه خواجه‌لری رخصت ایتمه‌ونی بر ظلم، زور بر جبر صانیلار توسلی ظیولا. آلار مأیوس بولوب جنازه آرتندن موکٌایوب قاراب قالالار. موندن صوك جنازه اونیۋیرسیتیت اورامی ایله بورولوب پچه‌ن بازارینه چغا، مونده خلق هیچ اورامغه صییشا آلمی، اوی توبه‌لری، کیبت آلدنده‌غی کوله‌گه‌لك اوستلری خلق وتماشاچیلار ایله طولا.

جنازه نه‌ق پچه‌ن بازار مسجدی قارشوسینه کیلوب طوقتی، مونده آنك طاغی رسمی آلونا. صوکٌره مسقوۋسکی اورام ایله باروب یۋانـگلیستوۋسکی اورامغه (ایك کیك اورام) چغا، بتون اورام خلق ایله طولا.

موندن صوك یکاتیرینینسکی اورامغه بورلوب جنازه اوقولا طورغان میدانغه یونه‌له؛

آنده شاعرنڭ جنازه‌سینی ٥-٦ مڭلەب خلق
قارشی آلا. بتون پلوشچاد خلق ایله طولی،
ایکی یاقده قز خاتون، هر قایوسی بیوك شاعر
ایله صوڭ مرتبه صاولقلاشورغه طوپلانغانلار.
قزاننڭ امام ومؤذنلرندن برسیده قالمای
جنازه‌غه حاضر بولغانلار. ظریف حضرت امیرخانی
طرفندن جنازه اوقولا. جنازه صوڭنده تابوتنی
امامدن کوتارتیله وشونده آنڭ ینه‌ده رسمی
چغارتیلا.

جنازه نمازندن صوڭ خلق‌نڭ بر قسمی
قایتوب کیته، مڭلەب خلق همانه جنازه آرتندن
بارا، آیاق آستی بلچراق بولوغه قارامی، جنازه‌غه
احتراما، هر کم جه‌یه‌و بارا، خاتون قزلاردنده
اوطوروچی بولمی، آلارده آبونه آبونه جه‌یه‌و
بارالار.

بعض بر آشغوچیلار، زیارتده کشی کوب
بولاچغینی اویلاب، باشقه اورامللار ایله آلدن
کیته‌لر. لکن، آلدن خبر بیرولوینه کوره،
جنازه باروب بیتکانچه قبرستانغه بر کمده
کرتلمی، جنازه باروب بیته‌ر آلدندن کومو
اعضالرندن بر نیچه‌سی باروب قبرستان اچنده
بر تسیپ توزیلر، جنازه کرتله، آنڭ آرتندن
حضرتلر، آندن صوڭره خانم وطوتاشلار کره‌لر.
یاصالغان تسیپ اچنه فقط مللار، کومو کامیسیه-
سی، دنیاده وقته اوزینه یاقن طورغان دوستلاری،
خانم وطوتاشلار وکومو چیلر گنه بولا، تابوت ییرگه
قویلا، تعیین قیلونغان آدملر طرفندن عبد الله
افندی تابوتدن آلونا، قبرگه ایندرلگان وقته
آنڭ ینه بر مرتبه رسمی چغاریلا. عاقبت
قبرگه طابشریلا، لحدکه ایندریله. کیرپچ ایله
قابلانا. طوپراق صالونا باشلی، هر کم طوپراق
صالورغه آشقونا، بریسی قولی ایله، ایکنچیسی
طایاغی ایله طوپراق ایشه، اوزاق اوتمی قبر
اوستنکه قالقا، طوپراق اویلگاندن اویله، خلق
شاعرن خلقدن یراقلاشدرغاندن یراقلاشدرا؛
کومو تمام بولا. خانم وطوتاشلار تزلشوب
چه‌چه‌کلر کیتره‌لر، قبر اوستینه ترتیب‌له‌ب
تزه‌لر، قبرنڭ طوپراغی کورنمی، اول حاضر
قبر توگل، چه‌چه‌ك اویمی بولوب ئه‌ور یله؛ بوده
تمام بولا، ظریف حضرت «تبارك» اوقی باشلی.
شول وقتده هر کم یوغالتقان کشی لرینڭ کم
ایدوکن توشنه باشلی، قزولق واش ایله
سیزنمگان یاقنلاریده آکغه کیله‌لر، کوب
کشی‌نڭ کوزنده یاش طامچیلاری تەگەری
باشلی. «تبارك» تمام بولا. دعاء قیلونا، دعادن
صوڭ قاسم حضرت، مرحومنڭ (١) وصیتی بوینچه

قایت ای نفس مطمئنه‌م، بار یونه‌ل کیت
تڭرگه،

بیردڭ آرقاڭی موگکارچه، ایندی بیر بیت
امرنه!

شعرینی اوقی. صوڭره بر نیچه کشی
طرفندن نطقلر سویله‌نه. مراسم تمام بولا.
خلق یوغالتقان نرسه‌سینڭ قیمتن تقدیر ایته
ایته اویلانوب طارالوب کیته.

---

(١) شاعرنڭ بر مجموعه‌سنده «وصیتم» عنوانیله
یازغان شعری.

لینته‌لارغه یازلغان سوزلر:

ملی شاعربز عبدالله توقایفقه.
قراندەغی تاتار استودینتلرندن.

گرچه «ئولدی» دیسه‌لرده سین بتونله‌ی ئوله‌مه‌دڭ،
یادکارلارڭ قالدی بزگه‌منسی. متروك اوله‌مه‌دڭ.
صباح کتبخانه‌سی، امید مطبعه‌سی، مکتب اداره‌سی.

تاتار خاتونلرینی احترام ایتوچی شاعرگه.
«تاتار خاتونلرندن».

یاقن ایبده‌شم، قدرلی دوستم عبدالله‌توقایف‌قه.
قیوم قل‌احمدف.

ادبیاتبزنڭ یوره‌گی بولغان عبدالله افندی توقایفقه.
مدرسهٔ محمدیه شاکردلرندن مه‌ڭگولك راحت تله‌ب.

سین صاف کوڭل مه‌ڭگوگه آیرلدڭ، روحڭ شاد بولسون!
مدرسهٔ مرجانیه شاکردلرندن ۱۳۳۱ سنه.

رب لاتذره فردا وانت خیرالوارثین.
قدرلی ایبده‌شبز توقایف‌قه.
«قویاش» هیئت تحریریه‌سی.

صنایع نفیسه قهرمانی عبدالله توقایف‌قه.
«سیار» طروپپا آرتیسلرندن.

مؤسسلرندن برسینه خلق شاعرینه.
«آڭ». عصر کتبخانه‌سی.

آزمی قاقفاننی وصوقفاننی کوته‌ردم مین یتیم!؟
آز راق ئوسدردی صیپاب نیکما ڭلا یمدن ملتم.
محترم عبدالله توقایفقه.
یول کتبخانه‌سی.

تاتار ادبیاتینه منگولك نیگز صالغان، اونتولماسلق شاعرمزگه.
معارف کتبخانه‌سی.

سویکلی شاعرمز توقای‌غه.
اورتا مکتب شاکردلرندن.

بیوك شاعرمز عبدالله‌افندی توقایف جنابلرینه.
شرق قلوبی اداره‌سی.

عبدالله افندی توقایفنڭ اوقو - اوقوتو بابنده خدمتلری.

شاعربز عبدالله افندینڭ خدمتلری یاش بووننی تربیه یولنده‌ده کورندی؛ اول‌اوقوچی یاشلربز اوچون بر نیچه کتاب ترتیب ایتدی. بو کتابلارنی ایکیگه‌آیرورغه ممکن: ۱) مکتبلرده درس کتابلاری ۲) مکتب کتبخانه‌لری کتابلاری.

I) «یاڭی قرائت»، «بالالار کوڭلی»، «مکتب‌ده‌ملی ادبیات درسلری» اسملی کتابلاری درس کتابلارندندر.

عبدالله افندینڭ «یاڭی قرائت» اسملی کتابی ابتدائی مکتب شاکردلری اوچون ترتیب ایتلگان بولسه کیره‌ك. عبدالله افندی

اوزی بو کتابی حقنده بونده «الله تعالی‌نی بالالارغه طانوتو وبالاده الله تعالی‌گه قارشی محبت اویاتو مقصدی» بله یازلدیغن سویلی *؛ «پیغمبر بزگه محبت حسی قوزغاتو، بالاده آتا-آناسینه محبتنی کوچله‌ندرو، طوغان تل وادبیاتبزغه محبت اویغاتو، بالانی دنیا وطبیعت حقنده اویلاتو هم آنی سویدرو» مقصدلری بولمش ایدیکن ذکر ایته. بو کتاب «بالالارنی اش واجتهادقه ترغیب ایتو» مقصدی بله یازلغان ایدیکن سویلی؛ «شوره‌لی»، «به‌یره‌م بو کون»، «پار آت» کبی شعرلر و«قزان شهری» مقاله‌لری بله‌ن بالالریبزده ملیت وملت محبتی طوغدرو امید ایتلدی»، دی.

کیك امیدلر . . . کتابنڭ بوندی مقصدلر ایله یازلووی - شاعر بز؛ چن شاعرلرنڭ کوبیسی کبی — پراکتیکه کشیسی توگل ایدیکن بلدره؛ شاعر ملتینڭ احتیاجلرن آڭلی، بالا وقتدانوق نیندی حسلر بیرورگه کیره‌ك ایدیکن بله‌در، لکن شول احتیاجلرنی نیچك اوته‌رگه ایدیکینه کیلسه‌ك، عملگه کیلسه‌ك، بونده شاعر یولدن آداشا، چونکه بو اشکه توشونو اوچون شاعر بولو کیره‌کمه‌دیکی کبی، شاعر بولوغنه‌ده یتمیدر.

اگر بز بو کتابنی مرتبینڭ مقصدلرندن قطع نظر قیلوب قاراساق، بو کتاب ابتدائی مکتبلرنڭ صوڭغی صنفلرنده اوقوتورغه موافقدر. بو ایکی مقاله‌نی استثنا ایتسه‌ك، باشقه‌لری بالالار اوقور اوچون یگل، کوڭللی یازلغانلار. یاخشی معلم قولندن بو کتاب بیك فائده‌لی بولاچق.

کتابنڭ «طبیعت هم انسان» اسملی برنچی مقاله‌سی بالالار اوچون آورراق، عربچه سوزلر کوب، موضوعیده بالالار روحینه بیگوك موافق توگل. کتابنڭ فنی مقاله‌لریده یاغملی توگل. لکن اخلاقی مقاله‌چکلری بالالارغه بیك موافق طرزده یازلغان.

«بالالار کوڭلی» اسملی کتابی — شعرلر مجموعه‌سی. مکتب بالالارینه درسده اوقوتو اوچون شعر مجموعه‌لری یوق توگل؛ تیك آلار بالالار روحنده یازلمادقندن فایده‌لری کوب توگل ایدی. عبدالله افندی ایسه بو کتابنده اوّلگی یازوچیلارنڭ خطالرندن قوتولورغه طرشقان.

عبدالله افندینڭ درس کتابلرندن دخی برسی «مکتبده ملی ادبیات درسلری» در. بو کتابده «برنچی مقصد — بالالارنڭ روحلرینه آزق بیرو وآنی تربیه ایتو»؛ «بالالاریبزنڭ کوزی گوزل نرسه‌لر کوررگه‌ و بورونلاریله خوش وطاتلی ایسلر ایسنه‌رگه اییه‌له‌شسون»، چونکه «کچکنه‌دن گوزل نرسه‌لر اوقوغان بالالارنڭ کوڭللریده نازك ولطیف بولوب، آنچق گوزل ومقدس نرسه‌لرنیگنه سویوچه‌ن بولادر». شاعر بز «ادبیاتنڭ مکتبکه کرووی آرقاسنده آثار عموم ملت طرفندن اهمیت بیرلمه‌سمی وشول سایه‌ده ادبیات روسیه مسلمانلری آراسنده تیوشلی قدر طارالوب کیتمه‌سمی دیگان ایدمده بار «هم» بونده تورلی باغبانلاریبزنڭ حساس کوڭللرنده یتشکان ادبیات گللرندن بره‌ر — بره‌ر چه‌چکه‌لر آلندی»، دی.

لکن شولای دیه‌ده، بونده خلقبز قاشنده معتبر محررلرنڭ اثرلرندن بیك آز چه‌چکه‌لر کرگان: رومانیستلریبزدن ع. اسحاقف،

* «مکتبده ملی ادبیات درسلری» جزء ١، ص. III.

ذ. هادی اثرلرندن بیك آز قطعه‌لر آلنمش؛ ع. ابراهیمفنكٔ هیچ بر قطعه‌سی یوق. شاعرلریمزدن ظ. بشیری «دردمند» لرنكٔ نظملری بیك آز. دراماتورلاریمزدن یارالله الولی هم ع. کمال بتونله‌ی توشوب قالغانلار. آلار اورنینه ادبیات دنیاسنده قیمتی بیك شبهه‌لی ذاتلرنكٔ قطعه‌لری بایتاق اورننی اشغال ایته‌لر. عبد-الله افندی بو حقده اوزی اوشبونی ئه‌یته: «بو کتاب اوچون مین اوزمچه یخشی وماطور دیب بلگان قطعه وشعرلرنیگنه صایلارغه طرشدم. روسلارنكٔ «افکوصده شریك یوق» دیدکلرنچه، بلکه مینم انتخابمنی تنقید ایتوچیلر بولور، لکن مین آندی کشیلرگه آلدانوق:

„قاراقار لیغاچ بولاسكٔ، قاراکامز ولكٔ کیگاچ؛
کشی تله‌سه‌نی ئه‌یتسون، اوزمنكٔ جانم سویگاچ،

دیب جرلابقنه جواب بیروب قویام»، دی.

اگر بو کتاب عبدالله افندینكٔ اوزی اوچونگنه ترتیب ایتلگان بولسه، بو اورنده هیچ بر سوز ئه‌یتمه‌گاننده‌ده ممکن بولور ایدی؛ لکن بو کتاب مکتبلرده اوقوتور اوچون ترتیب ایتلدکدن بونی تنقید ایتمی ممکن توگل.

شاعر افندی بو کتابنده باری „یازما ادبیات“ نمونه‌لریگنه کیتورمش دیورگه ممکن. «ایل ادبیاتندن» ایسه عبدالقیوم الناصری مجمعندن آلنمش «ملی مقاللریگنه بار. (ایل ادبیاتی آراسینه بلکه شولوق عبدالقیوم الناصری‌دن آلنمش «چاینكٔ شرطلرنی» نظمیده کره‌در). حالبوکه بزنكٔ ایل ادبیاتبز — یازما ادبیاتبزدن بای بولماسه، فقیر توگل.

بو کتابنكٔ ایكٔ یاخشی طرفی — آنكٔ مقصدی: یاشلریمزنی ملی ادبیات نفیسه بله تانشدروب، آلارنكٔ эстетическое чувство لارن развить ایتو هم ادبیاتبزنكٔ روسیه مسلمانلاری آراسنده تارالووینه خدمت ایتو.

II) بالالار اوقور اوچون یازلغان کتابلا-رندن اوشبولار باصلدی: «جوانچ»، «آلتون ئه‌ته‌چ»، «کوکلی صحیفه‌لر» هم «میاوبیکه». بولار آراسنده «آلطون ئه‌ته‌چ»، «میاوبیکه» هم بر نیچه واق نظملردن عبارت ترجمه‌لر بولدیغی کبی، آریگینالللارده باردر.

بو کتابلار حقیقت بالالار روحنده یازلمشلار: «صو آناسی»، «طاز» نكٔ ۋاریانسیالاری هر بر بالاغه تانش؛ مکتب-لریمزده بونكٔ ایشی ئه‌کیتلر طولوب یاتا. عبدالله افندی شولارنی اوزگارتوب، звучный نظمغه صالمشدر. «کوکلی صحیفه‌لر» اسملی‌سی واق — تویه‌ك، یگل — یگل نظملر بله طولیدر. «آلطون ئه‌ته‌چ» هم بیك روحلی یازلغان؛ تیك بعض کشیلر بونكٔ IIنچی فصلننكٔ‌گی ۱۸، ۲۰ هم ۲۱نچی بیتلرنكٔ بالالارغه اوقتلولارن بیگوك خوبلاماسلار.

شاعر بزنكٔ بالالر کتبخانه‌سندن بولغان کتابچقلاری عموما روحلی‌چققان، چونکه عبدالله افندی بالالارنی سویه، یاراتا؛ بالالار حقنده شاعر بز،

سین فرشته والچقیسكٔ، یوزلركٔ آپپاق سینكٔ، دی. «فرشته‌والچقلاری» اوچون یازلغان نرسه‌لرنی عبدالله افندی سوبوب یازا، یازغاننده اوزیده صبی‌غه ئه‌یله‌نه.

عبدالله افندینكٔ بالالارغه اوقتو اوچون یازلغان کتابلارینكٔ درس کتابلارندن یاخشیراق، موفقیتلیره‌ك چغووی، یوغاریده

ایتدکمچه، عبدالله افندینڭ بالالارنی سویو-
وندندر؛ بونڭ ایسه سببن، ظنمچه، مرحوم
شاعر بزنڭ ترجمۀ حالندن ازلەرگه کیرەك.

عین فی.

عبدالله افندی توقایف‌نڭ خاتون قز عالمینه تأثیری.

عبدالله افندی توقایف حقیقی خلق شاعری ایدی. اول، ملت اچنده نیندایگنه صنف بولسه برسنده ئلوشسز قالدرمادی.

ملت‌نڭ کبار صنفینه، اشچی خلقینه، ظالملرینه مظلوملرینه، یاردمچیسز قالغان ضعیفلرینه، الوغلرینه، صبیلرینه، بایلارینه، تلەنچیلرینه الحاصل هر بر صنفغه عائد یازدی وصزلاندی. تقدیر ایتەرگه تیوشلیلرن تقدیر ایتدی؛ تنقید ایتەرگه کیرەك بولغانلارن تنقید ایتدی، واتدی، صندردی. ملتبز اچنده ضعیف صانالغان خاتون قز طائفەسینەده باشلاب کوز صالوچی عبدالله افندی توقایف بولدی. اول:

کویەم بیرمك اوچون حرلك، آزادلقلار خاتونلارغه،
بتون‌فکرم، اویم شولدر قارامی کون وتونلرگه.
بو اویدن قایتاسم یوقدر، اگر قانلی صوغش بولسه،
خاتونلار ایرکی اوغرنده ئولەرمن مین ئولش بولسه.
خاتونلار! آطلاکز آلغه! بویولدەشاولا مطبوعات!
خاتونلارنی قصوچیلارغه قارشی آچ صوغش، اوق آت!
ئییل‌ای‌خلق‌دنیا! اورطەدن‌یول‌بیر‌خاتونلارغه!
یاشا ای عالم انسی! وقت حقلارنی آکلارغه!
اوقو، یاز بل، طرش سین ای مقدس یارطی‌بز بزنڭ!
کشی بولەق اوچون ایڭ، ایڭ برنچی شرطبز بزنڭ!

جرینی جرلی باشلاب،
« بیك نق طورام اوز حقمنی تلەوده مین،
هنوز شولوق حقوق کوین کویلەوده مین »
مصراعسینی خاتونلارنڭ قلبلرینه برکتورگه موفق بولدی. آنڭ آز عبارەلی، کوب معنی‌لی، خاتون قز عالمینه دائر بولغان برنیچه سطر شعری، بزنڭ یوره‌کبزگه یالقون کبك تأثیر ایتدی، بزنی قوزغاتدی، بزنڭ باشقەلار کوك حقوقلی انسان ایدکبزنی اوز بزگه آکلاتدی. خاتونلار آغزندن حقوق جرن جرلاتاباشلادی. شول شعرلر تأثیری ایله بزنڭ سونگان حسیاتبز باش کوتاردی، بالقودی. ایندی‌اول‌یانار، اول مەنگوگه سونمەس، شونڭ ایله برگه بزنڭ شاعر- بزده یاشار، اولده جسما ئولسەده روحا، معنی مەنگو ترك بولور. بز یاشاربز، ملت یاشار وملت ایله برلکده اولده یاشار. !

ماهروی مظفریه.

توقایف نڭ اثرلرندن «شورەلی» گە عائد جنتـکلەو.

توقایفنڭ ایڭ ماتـور اثرلرندن برسی «شورەلی» در. اول موندە خلق آراسندە «بلطر قص» اسمی ایلە معروف اولغان بر ئەکییەتنی یخشی ماتورلی توشوب شعردە یازغان. آنڭ خلق ئەکیەتلرندن آلوب یازغان اثرلری موندن باشقە، یوق شیکلی. بردن بر بولغان بو اثرینی بو اورنن جنتکەب (١) اوزارغە تلیمن. باشن اثرنڭ اچکی یاغن، ماآلن قاریق: بو اثر خلق اثری دیدم، لـکن اول خلقدە توقای توزوگان بـر رەوشدە ماتور بر ئەکـیەت توگل. مینم بلومچە، اول حکایەنڭ معناسی گنە خلقدە بار. شورەلی خصوصنن‌غی بو میفیچسکی ئەکیەت خلقنڭ بورونغی مجوسیلك دورندن قالغان بر عقیدەسی‌در. خلقدە شورەلی‌نڭ اورماندە کشیلرنی آلداتوب قطقلدق اوینا-غانی، هم شوندە اوزینڭ اوزون، اوتکون بارماقلرین کشینڭ قولطق آستینە کرتوب ییبەروب کشینی هلاك ایتووی اعتقاد اینولە. بوندی عقیدەلر هر نیقدر دین اسلام طرفندن نق منع ایتلـگان بولسەلردە، خلقنڭ کوڭلندن کیتە آلماغان، کوب وقت اول شورەلی حقندە تورلی حکایەلر، جملەدن توقای یازغان‌نی سویلیلر — بر وقت شورەلینی اورماندە بر کشی اوزی آلداتوب بورەنەگە بارماقلرن قصدرغان بولا. شورەلی بیك اوتنسەدە اول ییبەرمەگان. شورەلی اول کشیگە اوزینڭ ایبدەشلری آرقلی اوچ آلونی‌می قصد ایتوب کشینڭ اسمن صوراغان. تگی کشی ایتمیچە «بلطر» دیبکنە کیتکان. گویا «قولمنی بلطر قصدی» دیگاچ بیك کولـکی بولوب چغاردای بولا، اوشبونڭ اوچون بولسە کیرەك، موندە بلطر سوزی اختیار ایتلـگان. شورەلی تورلی خلقلردە ایڭ ایسکی، هر نرسەگە بر الله بولووینە اشانغان زماندن قالغان عقیدە اولمق اوزرە موجوددر. آنڭ حقندە حـکایەلر هر وقت، آخرسی، شوندای قسقەغنە «مونە فلان آول کشیسی آنی کورگان، اول اورماندە چاباتا طوقوب اوطورا ایکان» دیگان کبی نرسە-لردنگنە عبارت بولا. (روس حکایە مجموعەلرنن‌دە شولای). اما بزنڭ خلق آراسندەغی اوشبو رەوشچە اوتکون بارماقلی اولوب کشیگە بارماقلاری ایلە هجوم ایتووی... حقنن اولغان ئەکیەت قایدن چقغاندر. مونسی ایندی بزگە معلوم بولمادی. بزگە معلوم بولغان «تورکی خلق ادبیاتی» مجموعەلرندەدە بو همان اوچرامادی.

پرافیسور کاتانف‌نڭ ایتوونچە، «شورەلی حقندە بزنڭ ایدل بویندەغی تاتارلاردن هم روسلردن باشقە نیمچلردە هم فین قبیلەلرندە بیك کوب ئەکیەتلر بار ایمش. امـا باشقە تورکی قوملردە بو حقدە بردە حکایەلر یوق. حتی باشقە تورکی قوملردە شورەلی دیگان اسمدە یوق. سیبیر تاتارلارندە اورمان ایەسی، تایغە ایگەسی بارلغینە اشانلسەدە بو شورەلی گە طوغری کیلوب بتمی». موڭا قاراغاندە بـز

(١) بو مقالەدە جنتکەو разборъ، شعر поэзія، بیت стихъ معنالارندە، اثر произведеніе، وزن метрика، خرافی ئەکیەت мифическія сказки، ماآل содержаніе. توزولوش форма معنالارندە استعمال اولندیلار.

شوره‌لی قصه‌سینک بزگه فینلر آرقلی کرگانلگن اویلارغه اورون بار.

توقای روایتینه کیلسه‌ک، اول مونده اوز طرفندن اصل‌غه بر نرسه‌ده آرتدرماغان، اول تیک آنکا طشقی یاقدن ماتورلق بیرگان هم اوز طرفندن آخرینه یازغان اخطارنده (قایو سوز ایکنچی نشرده قالدرلغان) «مین بو حکایه‌نی پوشکین ولیرمونتف‌لرنک شوندای آول جیرنده سویلنگان خیالی حکایه‌لرنی یازووینه استنادا یازدم» دی. هم اوزینک مونداى حکایه‌لرگه قاراشی بیک توبه‌ن ایکانلگن کورسه‌توب «آول جیرنده‌گی خیالی حکایه‌لرنک همه‌سن یازوب چغوده فائده‌دن باشقه بر نرسه‌ده بولماس ظن ایدرم» دی. اول بو سوزلرنی کتابنک شول اوّلگی نشری وقتلرنده (١٩٠٨ نچی یل) غنه اویلاغاندر. بلکه ایندی اول صوڭغی زمانلارده مونداى حکایه‌لرنی یازوبقنه چغو توگل، صاف شعری (پائیتیچسکی) بر صورتده اشله‌ب چغارولارنگده اهمیتن آنگلاغاندر. احتمال اول مونداى میفالاردن «روصالکه» لرده اشله‌ب چغارورغه تله‌گاندر. لکن ئه‌کیه‌تنک مونداى فلسفه‌لر دورینه کیلوودن ایلگه‌رگی وقتنده یازلووی آنک ماتور قلمی ایله تمام اوزینک صاف کوینچه، هیچ بر فکر فلانگه قربان اولمیچه ماتور بولوب چغووینه سبب بولغان. چونکه مونداى ئه‌کیه‌تلرنک هیچ بر تورلی فکرلرگه قربان بولمیچه، قوّتلی قول، کوچلی قلم ایله ماتورلانوب اشله‌نوب بارووی ادبیاتنک زور بختیدر.

خلق ادبیاتینک معناسن یاخشی آنگلار اوچون، آنک (خلقنک) غیر متناهی اثرلری، آنک معیشتی، حیاتی ایله نق باغلی ایکانن آنگلاو تیوشدر. قصه (былина) لر قومنک اوز اوزن نیچک آنگلاون (національное само сознаніе)، مقاللر — خلقنک اوزون عمرنده کورگان تجربه‌لرن، عقلن کورسه‌ته‌لر. جرلار خلقنک معیشتنده‌گی تورلی دقیقه‌لر ایله باغلانغان بولالر. اوشبونک اوچون ئه‌لله نیندی ایسکی زمانلاده، تألیف ایتلگان اثرلر خلقنک خاطرنده صاقلانوب کیله‌لر. خلق اثرلری آنک معیشتی ایله آرتق درجه‌ده نق به‌یلنگانی هم بو ایکاوی اوز آرالرنده ئه‌لله نیقدر (асса-ціаціонныя связи) ایله چورمالغانلاری اوچونده آنک (خلقنک) اوزون حیاتنده بیک ایسکیدن روحینه سڭوب قالغان خصوصیتلرنی سلامت صاقلاب آلوب کیله‌لر. اوشبو شوره‌لیگه عائد ئه‌کیه‌تده‌ده شوندای بعض بر نقطه‌لر، خلقنک حیاتی ایله باغلی بولغان بر معنالر بولورغه کیره‌ک. لکن بو حقده بز توبلی بر سوز ئه‌یته آلمیبز. چونکه ئه‌کیه‌تنک اصلی معلوم توگل؛ آنک اوچون ئه‌کیه‌تنک عین قومنک طورمشندن آلنغان بولووی ایله، باشقه جیرلردن آلنغان بولووی آنک معناسینه آیروم خصوصیتلر بیره. اگر خلق مونده اوزینک اوتکنلگن، حتی شوندای خبیث روحلارغه غلبه‌سن کورسه‌تورگه تله‌گان بولسه بیک یاخشی(١). اگر اول مونده اوزینک نهایه‌سز عمرنده، اوزینه کوب اوکایسزلق کیتورگان «قورقنچ اورمان الهسی» نک باشینه یتکانن (٢) کورسه‌تورگه طرشو کبی بر نرسه‌لر تله‌سه اول وقت بز ینه بوطالابز. بوغیسه مونده اخلاق، وعظ کبی نرسه‌لردن بر اولوشده بولماغانلغی کورنوبوک طورا.

(١)، (٢) خلقنک اسلام دینی کبی قوّتلی دینلرگه کوچووی ایسکی عقیده میفالارغه عائد شوندای معنالرنی طوغدرا.

ئەلى ئەكيەتنڭ اچكى ـ معنا ياغن قاراودن اوتمەگان وقتدە، عبدالله افنديڭ آرتدرغان بعض معنالرن ملاحظە ايتەرگەدە كيرەك بولور ديوب اويليمن. اول موندە أشنى «قرلاى» آولينە باغلى؟ هم ئەكيەتينڭ قهرمانى بولغان كشى بيك ماتور بولغان بو آولغە منسوب بولغان ديوب كورسەتە. مونڭ اوستندە بو يكتنڭ شورەلى ايلە شونلغى، چرشيلى اورماندە تونلە بولغانن، مونڭ ايلە برگە «بيك ماتور بر آيلى كيچدە» بولغانن حكايە ايتە. اگر شورەلى قصەسنڭ هر وقت اشنڭ تونلە، ياقتى آيلى كيچەدە بولغانى سويلنە ايكان، اول وقت قصەنڭ روس ئەكيتلرى ايلە مناسبى بارلغن اويلارغە يول بولا. چونكە روس حكايەلرندە «ОНЪ МѢСЯЧНЫЯ НОЧИ БОЛЬНО ЛЮБИТЪ» ديب كيلەدر.

ايندى حاضر اثرنڭ طشقى ياغينە ياكە ايكنچى عبارە ايلە فورماسينە كيلوب قاراساق كورەبز، كە فورما مؤلفنڭ اثرين ايكيگە بولە. اوّلگيسى — субъективно يعنى اوز طرفندن سويلەنە طورغان، ايكنچى قسمى قصە فورماسندە ايتوب توزولگان.

توزولو (конструкція) جهتى ينە شولوق ترتيبدن چقغان: اول باشدە قصەنى تنسيب ايتكان آول، قرلاى، نى، هم آڭا اوزينڭ مناسبتن، هم آنڭ ياننداغى اورمان، وآندە هر تورلى قورقنچ حادثەلرگە امكان بولغانن سويليدە، آندن اصل قصەغە كوچە، آول وآنڭ اطرافينڭ هم اوزى «آز ماز طرمالاب چەچكان واورغان» بو ييرنڭ ماتورلقلرن تصوير ايتكاندە شاعر، تورلى شاعرلرنڭ موضوعسى بولغان طبيعى ماتورلقلار ايلەگنە قناعتلانمى، آندە اوزينڭ ملى خصوصيتلرن كورورگە تلى، آنڭ اوچى قرىبى كورنمگان اورمانن چينگيزنڭ عسكرينە تطبيق ايتە، هم شول اورندە آنڭ آلدندە اوزينڭ خلقينڭ ماضيسى كيلوب چغا، «ملى تاريخدن تياتر پردەلرى آچولا» دە اوزينڭ قارانغى نقطەلرى ايلە شاعرنڭ يورەگن طرناب، بو اورنغە بيگوك موافق بولوب بتمەوينەدە قاراميچە، غايت تيرەن لكن بيلگوسز هم معناسى ايتوب بتورلمگان اوشبو:

«آە، ديسەڭ، بز نيك بولاى صوڭ، بزدە حقنڭ بندەسى»

ديگان بيتنى آرتدروب قويا.

مونڭ صوڭندە اصل قصەغە كوچەسدن ئلك اوزينڭ قوّتلى حسياتينە مغلوب بولوب سوزنى اوزايتوب يبەروندن قورقوب ملى بەيرەملر، «جيين، صبان طويلرن ذكر ايتميمن» ديوب ايتە. قصەغە كوچە، لكن كوچووى ماتور بولسەدە ادبيات عالمندە معروف بولغان بر «ئەيلەنو» بولميچە، شاعرنڭ اوزندن طوغان احتمال، اورص كتابلرنغنە اوقوب اوگرەنگان كشيلرگە بر آز ياتراق كورنورگە تيوش بولغان ئەيلەنودر.

بو اثرنڭ توزولوش (فورما) سى قايدن كيلوب چقغان، هم اول فورمانڭ باشقە محررلر بز، ياكە چيت شاعرلر بزنڭ اثرلرينە نسبتى يوقمى؟ هم بو فورمانڭ بزنڭ نفيس اثرلر- (художественное произведеніе) بزنڭ فورما جهتندن تدريجا ترقى ايتووينە نيندى تعلقى بار؟ هم موندە شاعرنڭ كيتورگان فورماسى اثرنڭ مآلينە مطابق كيلگانمى؟ ايندى بو مسئلەلر توقاىنڭ باشقە اثرلرينەدە

مناسبتی بولغانلقدن بو یولغه قالدروب طوریقده، بو اورنده توقای‌نڭ هر وقت اوزگاروب طورغان، تورلی اثرلرنڭ تورلی صورت آلغان تل هم اسلوب (СТИЛЬ) ینه عائد بر ایکی سوز ایتیك.

توقای‌نڭ بو شعرنڭ گی تلی اوّلگیره‌ك بعض بر شعرلری کبی عثمانلیچه‌یا که ایکی آراده‌غی بر تل توگل؛ صوڭغی شعرلرنده بولغان کبی صاف قزانچه دیوب ایتورلك درجه‌ده محلی تلدر. آراده، غنچه، صدای خوش، نام، صولت، فریاد دیگان کبی عثمانلیلارده‌غنه کوبره‌ك استعمال اولنا طورغان عرب فارسی سوزلر بولسه‌ده بولار تلنڭ محلی بولووینه زیان بیرمگانلر. اما اسلوب کوب وقت محررنڭ خاراکتیرن، نفاستکه (художественность) قه نسبتی نی درجه بولغانن کورسه‌تورلك درجه‌ده آچق توگلدر. هم مونده توبلی بر اسلوب طوتوب کورسه‌توبده بولمی. موڭا کوب وقت شاعرنڭ (باشقه کوب وقتلرده‌غی کبی) وزنگه، غارمونیاغه آرتق بیرلووی زیان بیرگان بولسه کیره‌ك. آنڭ مثلا اوشبو:

سیسکانوب بزنڭ جکت قاتوب قالا آیاق اوره،
آڭلاماسدن قارشیسنده ئلله‌نیندی یات کوره.

دیگاننده یات کلمه‌سین شوندای غریب بر وضعده قویغان، که سین آنی کورگاچده سیسکانوب کیته‌سڭ. هم قافیه، ریفماغه کیترور اوچون بر برینه گارمونیالی سوزلرنی ازله‌و قارماق ایله تارماقغه، یرطقچده ایله قورطقچه‌لرغه بتکان بیتلرنڭ منطقلرینه زیان تیوگه؛ نق تره‌ب، «نی کیره‌ك» لرگه بتکان بیتلرنڭ آخرینه بر روسچه عباره «سیڭا میندن نی کیره‌ك؟» لرنڭ کروووینه سبب بولغانلر.

بیتلرنڭ وزنی عرب وزنی، لکن بر طابان (стопа) آرتدرلوب ایرانیلاشقان هم عثمانلیلار آرقلی بزگه کیلگان وزندر.

– ◡ – – | – ◡ – – | – ◡ – – | – ◡ –

نه‌ق قزان آر | تنده باردر | بر آول قر | لای دیلر

بو وزن بحر رمل دن صحیح مقصور (یعنی آخرغی اوزون ایجکی یوق) دیب آتالا. بو وزن عرب اشعارنده فقط مجزو یعنی بر طابان (стопа) قالدریلوب قنه یورتوله. اما ایرانلرده هم آلار آرقلی بزده بو:

کلبروای طالب حق استر ایسك ابتهاج (محمدیه)
یا که معجز جهان سن سن شفاعت معدنی (رضائی)

صورتنده صحیح اولوب یوری. توقای اوزی خصوصی صحبتلر بزده سویلشدکبزچه عروض علمن بلمی ایدی. اوشبو سببدن قایو وزن ملی وزن، قایوسی عرب، ایران وزنی ایکانن آیرا بلمه‌دی. اول هر نیقدر عربنڭ کانتیتاتیوُنی لکن بزنڭ قولاقلار بزغه تمام ملی کبك بولوب ایشتله طورغان وزنلرنڭ تورکیچه سوزلرنی بیك اوستا، باشقه شاعرلر بزگه قاراغانده کوب ماتور ایتوب تزه‌بلسه‌ده، بایتاق اورنڭ یاڭلشه ایدی. مثلا اوشبو «شوره‌لی» شعرنده اول اوز بزنڭ تلده اورغو (удареніе) ده توشمی هم قسقه ایتوب ایتوله طورغان سوزلرنی اوزون ایجك (слогъ) اورنینه، اورغولی هم بعض وقت اوزون ایجكلرنی قسقه ایجك اورنینه استعمال ایتدی.

مثلا اوشبو:

اوپكه‌ليلر چه‌چكه‌لرنى تورلى توسلى كوبه‌لك
لر كيلوب؛ كيتسكان بولوب طاغنده شونده چوگه‌لب.
بيتنده كوبه‌لك، چوگه‌لب سوزلرنده اوّلگى
ايجكلر تمام صنعى هم تلنك قاعده‌سينه قارشى
صوزولالار. چونكه قاعده بوينچه‌ده هم سويله‌
شوده‌ده اورغو بولارده صوڭغى ايجكده‌در. بو:
«آلصو يوزلى قارا قاشلى، قارا كوزلى قزلارن»
ديگاننگ ايكى قاره سوزلرينك. هم
«سيسكانوب بزنك جگت قاتوب قالا آياق اورا»
ديگانده قاتوب هم آياق سوزلرينك اوّلگى
ايجكلرى قسقه اولوب قالغانلر.

ايندى مونك ايله اثرنك هم مال (содержаніе)
هم توزولو (فورما) جهتلرن قاراب بتوردك.

مونداى ادبى اثرلرنى جنتكله‌و (разборъ) ده‌غى
عادت بوينچه مؤلفنك اوز اثرينك نتيجه‌سينه
مناسبتى نيچك ايكانن ايتورگه كيره‌ك ايدى.
لكن مونده اول حقده بر سوزده ايتوب بولمى؛
چونكه مونده مؤلف، يوغاريده ايتدكبز چه،
اوز طرفندن بر فكر فلان كرتورگه بر بر
نتيجه (ВЫВОДЪ) چغاررغه طرشماغان، تيك
خلقده‌غى شونداى عقيده (вѣрованіе) نى ما-
تورلاب فلسفه‌سز تصوير ايتكان‌ده قالدرغان.
توقاى كبى خلق شاعرلرى‌نك فلسفه بلمگان
وقتده يازغان اثرلرينك ايك يخشى اثرلرى
بولوب قالوو ينه سبب بولغان نقطه‌ده شولدر.

احمد زكى.

اداره‌دن:

عبدالله افندى توقايف نك ئولو مناسبتى ايله
«مكتب» اداره‌سينه كيلگان تعزيه‌تيلغراملرى
وتأسف مكتوبلرى ژورنالبزده اورون آز
بولغانلقدن باصلا آلماديلار.

بناءً عليه عمومى قايغوغه چن قلبدن اشتراك
ايتولرينى ژورنالبز آرقلى بلدرورگه تله‌گان
بو ذوات كرامدن عفولرينى اوتنه‌بز.

معلم ومكتب اداره‌لرى دقتينه!

اداره‌بزده كيله‌چك قش اوچون معلملر
دفترى آچلدى.

اورون كيره‌ك بولغان معلم ومعلمه‌لر، شولايوق
معلم ازله‌وچى مكتب مديرلرى آلدان خبر
بيروب يازيلوب قويسه‌لار «مكتب» اداره‌سى
تيوشلى اورنلارغه موافق بولغان معلملر تقديم
ايتو وظيفه‌سينى ممنونيت ايله اوستينه آلادر.

فقط يازلغانده:

معلم ومعلمه‌لر، اوزلرينك اسم وفاميليا-
لرينى مفصل آدريسلرين، هم قايسى صنفلرده
اوقوتورغه اقتدارلرى بارلغين، تحصيللرى
قايده بولغانينى، بو كونگه قدر قايده تعليم
ايتدكلرينى عائله‌ليمى، عائله‌سزمى، ايدكلرينى،
كوبمو وظيفه‌گه رضا بولاچقلارينى يازارغه تيش.

مكتب مديرلرى: مكتبلرينك نيچه صنفلى
بولوون وكوبمو قدر شاكرد بولاچقن، معلم
يالغزمى ياخود معين ايله‌مى بولاچقن، مكتب-
نك تربيه‌سى كم اوستنده ايدوكن، معلم‌گه
كوبمو وكم طرفندن وظيفه بيريله‌چكن، معلم‌نك
طوروى قايده بولاچغن آچق يازارغه تيوشدر.

اعتذار:

«مكتب» نك ٤ نچى صانينه ماتير يال جييولوب
بتكانده گنه عبدالله افندى توقايف وفات بولدقندن
ژورنالبزنك بو نوميره‌سينى آننك خاطره‌سينه
چغاررغه قرار بيريلدى. وشاعربز طوغرسنده
اساسلى معلومات جيوده بر قدر وقت آلدى.
شوننك ايچون بو نوميربز كيچگوب چقدى.

مسئول محرر: ش. احمرف. ناشرى: «صباح» كتبخانه‌سى.